

MICHAEL SNAPE

VELKÁ VÁLKA

Úvod

Přestože byla první světová válka závažnou celosvětovou událostí, doposud nebyla správně podána z pohledu historie katolického a protestantského křesťanství. Ač byly publikovány četné studie zabývající se účastí církvi v této válce, mají tyto práce sklon věnovat pozornost poměrně úzce denominačnímu či národnostnímu aspektu. Tato tendence brání odhalení souvisejících témat a zastiňuje široký dopad války na západní křesťanství jako takové.

Obsah těchto studií je také nevyrovnaný (například bylo hodně napsáno o Velké Británii a britských dominiích, kdežto o situaci katolíků a protestantů v Rakousku-Uhersku se příliš nedozvíme), a mají sklon pokračovat ve svém bádání strnule a předvídatelným směrem. Například co se týká situace ve Francii během války, teprve nedávno se odklonila pozornost církevních historiků od faktů a mýtů „svaté unie“ (*union sacrée*) národa k dopadům války na náboženský život a víru Francouzů. Z hlediska historiografie církvi a války v Německu a anglicky mluvících zemích by bylo dobré učinit takový pokrok, byť skromný. V případě Německa byl vědecký zájem obrácen především na „válečná kázání“ a „válečnou teologii“ protestantského duchovenstva, což je činnost, která se poučila z viny druhé světové války a ze snahy historického zkoumání určit původ třetí říše v náladě a kultuře vilémovského Německa.

Podobně i ve Velké Británii a USA se historiografie křesťanství válečných let zaměřila především na církve s jejich vedením a nechala se silně ovlivnit jednak pacifismem meziválečných let a jednak obdobím studené války. V Německu, Británii a rovněž i v USA se postoje a činnosti církvi během války staly terčem nelítostné, licoměrné kritiky. J. A. Moses například poznamenává, že duchovní vůdci válčících evropských mocností sice kvůli vlastním historickým kořenům a dalším okolnostem nedospěli v roce 1914 k rozhodnutí podpořit světskou moc, ale spolu s jinými osobnostmi své doby podlehlí nauce vulgárního nacionalismu a sami se bezhlavě vrhli jako gdarenské stádo vepřů do apokalypsy první světové války.¹

¹ M o r e s , J. A.: *The British and German churches and the perception of war, 1908–1914. War and society* 5, 1987, s. 24.

Zatímco nám tyto tendence poskytují spoustu prostoru pro moralizování a vzájemné obviňování, ztěžují plné pochopení postavení církví v první světové válce. Zejména zastřely zásadní fakt, že církve interpretovaly válku a svou roli v ní ve světle zkušeností a postojů 19. století, nikoliv v duchu pozdějších let dvacátého století stížených více pocitem trestu za viny. Německé protestantské duchovenstvo mělo sklon chápat válku jako rozhodující fázi Bohem vedeného zápasu německého národa s okolními protivníky; tedy zápasu, který se započal o století dříve vlasteneckou válkou proti Napoleonovi a ve kterém Německo získalo nejistou výhodu svým vítězstvím nad Francií v roce 1871, a zápasu, ve kterém došlo k sjednocení národa. Podobně i spousta katolických duchovních ve Francii interpretovala válku jako Boží soud nad zapřísáhle sekulární společností třetí republiky a jako z nebe seslanou příležitost pro církve znovu získat ve Francii jednoznačné ústřední postavení. Navíc zde mezi hlavními církvemi útočících národů existovalo již od počátku téměř všeobecné očekávání, že válečný idealismus i znepokojení přinese hojnou sklizeň duší a silný prostředek proti sekulárním tendencím moderní doby. I když toto očekávání zmizelo spolu s počátečním optimismem roku 1914, objevily se nové, propracovanější prognózy, jež si získaly důvěryhodnost během válečného vývoje. Například u britského a amerického protestantismu umožnila rozšířená liberální teologie a „Social Gospel“ (hnutí zdůrazňující sociální poselství Bible, pozn. překl.) interpretovat válku jako prostředek k nastolení Božího království na zemi, království, jehož společenský, ekonomický a mezinárodní rozměr vyžaduje vytvoření nového ducha bratrství a obětování. Takového ducha lze utvořit v ohnivě zkoušce světové války.

Církve a válka

Převážně proválečný postoj významných evropských církví se však zakládá i na daleko hlubších historických skutečnostech, než je vliv dějin a myšlení 19. století. Díky titulu pruského krále a primase pruské církve byl císař Vilém II. prvořadým zdrojem církevní autority protestantského Německa. Tuto pozici zdůraznil hned na začátku války svoláním svých poddaných k modlitbě. Protestantští duchovní byli posílení tímto pokračujícím spojením trůnu a oltáře, jež z nich de facto učinilo státní úředníky ve službách protestantských německých zemí, a prokázali, že jsou následovníky hodnými svých předchůdců z let 1813 a 1870–1871. Jejich bojovná kázání v průběhu války, jakož i zřetelná podpora agresivní proválečné „Německé vlastenecké strany“ (založené v ‚Den Sedanu‘, 1917) potvrzovaly, že ‚žádná jiná část veřejnosti nebyla horlivějšími stoupenci války než německé protestantské církve‘.² Ve Velké Británii vyhlásil podle starobylé tradice svých předků král Jiří V., hlava anglikánské církve, celonárodní dny modliteb, a přestože zde existoval poněkud větší odstup církve od státu, než tomu

² Chickering, R.: *Imperial Germany and the Great War, 1914–1918*. Cambridge 1998, s. 127.

bylo ve vysoce erastiánském prostředí protestantského Německa, církve v Anglii i ve Skotsku téměř současně projevíly válce nadšenou podporu. Mnoho duchovních odpovídajícího věku se dokonce vyhýbalo možnosti stát se vojenským kaplanem proto, aby mohli narukovat jako zdravotníci či vojáci do boje.

Etnické a konfesní pouto se starým světem se postaralo o to, že toto stanovisko církvi v Evropě významným způsobem ovlivnilo postoj k válce u křesťanů ve Spojených státech a autonomních Britských dominiích. Americká intervence na straně států Dohody pochopitelně nenašla odezvu u německy mluvících luteránů ve Spojených státech, a nebyla plně podporována ani katolíky německého a irského původu – navzdory vlasteneckému postoji, který pohotově zaujala americká katolická hierarchie ohledně vyhlášení války na Velký pátek 1917. Nejsilnější podporu intervence téměř automaticky projevíly anglicky mluvící protestanté – členové episkopální církve, metodisté, kongregacionalisté a presbyteriáni. Podobně i v Kanadě a Austrálii hrála otázka denominace a etnika velkou roli při formování postojů církvi vůči válce. Podobně jako v Británii a Spojených státech, i zde stála hierarchie katolické církve v obou dominiích na straně válečného úsilí. Avšak ani katolíci francouzského původu, ani katolíci irského původu neprojevovali takovou ochotu usilovat všemi nezbytnými prostředky o vítězství jako anglofonní protestanti.

Katolické Irsko se svými duchovními se v roce 1918 úspěšně, i když diskutabilně, bránilo zavedení branné povinnosti a francouzská opozice vojenských odvodů v Kanadě vyvolala v březnu téhož roku v Quebecu vážné pouliční nepokoje. Rovněž v Austrálii odhalila otázka branné povinnosti hluboké etnické a náboženské rozdíly v zemi. Referenda o branné povinnosti v říjnu 1916 a prosinci 1917 ukazují jednoznačné prosazování, až zbožšťování této povinnosti v kruzích hlavních protestantských církví, zatímco odpor vůči této povinnosti našel svého největšího zastávce v osobě původem irského katolického arcibiskupa v Melbourne, Daniela Mannixe.

Zatímco v protestantských zemích mohla loajalita a angažovanost katolických menšin vzbuzovat nepříjemné pochybnosti, s oddaností katolické církve nemohli počítat ani katolické vlády ústředních mocností. Dokonce ani v Rakousko-Uhersku, kde byla katolická církev v úzkém a poměrně přátelském vztahu s Habsburky, podpora války na straně katolické církve nebyla ani zdaleka úplná. I když vyšší církevní činitelé dvojmonarchie tíhli k pevnému, historicky zakořeněnému spojení katolické církve s habsburskou dynastií, mnoho českých, slovenských i chorvatských kněží se angažovalo v národních hnutích, jejichž cílem bylo urychlit porážku a rozpad říše na podzim roku 1918. Ve Francii a Itálii bylo otrávené dědictví desetiletí trvajícího konfliktu mezi katolíky a antiklerikály příčinou situace, kdy proticírkevní vláda římských „špatných farníků“ (jak je pojmenoval Mgr. Duchesne, rektor Francouzské školy v Římě)³ musela neustále sledovat názor katolické církve. Trpké náboženské a politické rozdělení v předválečné francouzské společ-

³ Dan sette, A.: *Religious history of modern France volume II: under the Third Republic*. Edinburgh 1961, s. 328.

nosti bylo uzavřeno v národní „svatou unii“, jejíž advent zdůrazňoval na počátku války prezident Poincaré. Ačkoli silná katolická propaganda prezentovala image hrdinských vojáků-kněží, bojujících a umírajících po tisících pro svou *la Patrie*, v rámci oné vychvalované „svaté unie“ existovaly jasné hranice spolupráce a důvěry. Prezident Poincaré přirozeně ignoroval volání určitých katolických kruhů po veřejném zasvěcení francouzské armády Božskému Srdci, čímž by bylo naplněno prorocství ze 17. století, a mnoho antiklerikálů zazlívalo církvi duchovní kapitál, jež díky válce navyšovala. Proticírkevní tisk dokonce s nadšením rozšiřoval zvěsti o pokrytectví a simulování kněží a těžil z neurčitého postoje papeže a z typických katolických kázání popisujících (podobně jako za ničivých dnů francouzsko-pruské války) současný konflikt jako trest seslaný na odpadlý francouzský národ.

Přes mnohá vymezení, která je třeba brát v úvahu, pokud se týká francouzské zkušenosti se „svatou unií“, situace v Itálii byla jednoznačně horší. Kvůli vztahům mezi Vatikánem a italským královstvím, stále sužovaným římskou otázkou, a kvůli zřetelně nepřátelskému postoji Italů podporujících vojenský zásah a Vatikánu stavícímu se po bok rakousko-uherské monarchie již před vstupem Itálie do války v roce 1915, to nebyla příznivá situace pro sblížení katolické církve s italským liberálním zřízením. Snaha poněkud konzervativnějších stoupenců války získat katolíky pro podporu intervence, v období ještě před vstupem Itálie do války, se většinou nesesetkala s úspěchem. Podstatnou charakteristikou katolického názoru na situaci, zejména u rolnického obyvatelstva Itálie, zůstala po celou dobu válečného konfliktu neutralita. Ve svém typickém nedostatku nadšení pro italskou taktiku úskočné a diletantské války plné agrese proti Rakousko-Uhersku a Německu, se dokonce italští katolíci podobali svým socialistickým spoluobčanům. Navíc načasování mírového plánu Benedikta XV. v srpnu 1917, sotva několik týdnů před tažením italské armády na Caporetto, utvrdilo proticírkevně naladěnou společnost v podezření, že církev spíše podkopává italskou válečnou snahu, než aby jí pomáhala. Přese všechny tyto skutečnosti došlo teprve po „probuzení“ u Caporetta (a po následných úspěších Německa a Rakouska-Uherska) k většímu stmelení italského národa a italští katolíci projevíli všeobecné nadšení pro věc, což se do té doby o většině z nich nedalo říct.

Kvůli choulostivé a komplikované situaci vnitřní politiky téměř všech válčících zemí mohla snad jen v okupované Belgii katolická církev požívat výhod ztotožnění se s národním postojem. Zde byl, navzdory zdráhání Benedikta XV. odsoudit německou invazi a s ní spojená zvěrstva, duch národního odporu ztělesněn v osobě belgického primase, kardinála Merciera, arcibiskupa v Malines. Už v září 1914, během volby Benedikta XV., se Mercier dostal do ostré výměny názorů s kardinálem Hartmannem z Kolína, a během absence krále Alberta I. a belgické vlády pokračoval v odporu proti německé politice uplatňované v Belgii, hlavně proti nucené deportaci belgických občanů na práci do Německa, a proti cynické propagaci vlámského nacionalismu. Vatikán sice na toto kardinálovo počínání nahlížel s obezřetností, státy Dohody a jejich stoupenci však přirozeně přijímali Mercierovy hrdinské činy s nadšením. Osobnost kardinála Merciera v době války u Spojenců vskutku působila tak, že ho nedávny životopisec Bene-

dikta XV. prezentoval jako téměř „jakéhosi „vzdoropapeže““ ve státech Dohody.⁴ V každém případě, kardinálův pastýřský list z Vánoc 1914 – kurážně nazvaný *Vlastenectví a vytrvalost* – byl hojně využíván v Itálii, aby získal katolíky pro podporu vojenského zásahu.

Mercierův vánoční pastýřský list z roku 1914 (ve kterém obávaný primas prohlásil, že „v křesťanském náboženství je vlastenectví příkázáním a že dokonalý křesťan musí nevyhnutelně být i dokonalým vlastencem“⁵) představuje jako jeden z nejdůležitějších aspektů role církve ve válce, jmenovitě „duchovní mobilizaci“, jak uvedl německý biblista Adolf Deissmann.⁶ Přestože 19. století bylo v Evropě svědkem vzestupu mnoha nacionalistických hnutí a vývoje různých forem nacionalistické ideologie, je třeba vždy brát v úvahu, že mnoho forem nacionalismu, i když nejsou zrovna spojovány s konkrétní náboženskou tradicí, využívaly mocného emocionálního náboje získaného z původně náboženského jazyka a motivů. Dokonce i ve Francii a Itálii, kde v 19. století vznikl nacionalismus agresivně sekulární, používali světští vlastenci škálu nábožensky zbarvených výrazů. Zatímco italské nacionalisty už dlouho dráždila krizová situace ohledně *Italia irredenda*, především ohledně toho italského území, jež stále podléhalo vládě Habsburků, světští patrioti ve Francii mohli s příchodem války jednak opěvovat zrod *union sacrée*, a během kritické bitvy u Verdunu v roce 1916 i svízelnou silnici spojující pevnost se zbytkem Francie jako *voie sacrée*.

Zatímco francouzští katolíci měli svůj vlastní osobitý smysl pro národní identitu, jež pramenil z jejich vize Francie jako „nejstarší dcery církve“ a který podporoval militantní mariánství a kult Nejsvětějšího Srdce a sv. Martina z Tours, v Německu a Velké Británii byl nacionalismus stále úzce spjat se silnou protestantskou kulturou. Ve válečném prostředí bylo pro protestantské duchovní snadné promlouvat o vyvolení národa a o Božím záměru. Například v roce 1915 prohlásil biskup John Percival z Herefordu, dříve jeden z mála anglikánských odpůrců Burské války, že Velká Británie a její spojenci jsou „nástrojem předurčeným k záchraně křesťanské civilizace před surovým, bezohledným a výbojným pohanstvím“.⁷ Podobně i nebyvalý duch svornosti, který se s vypuknutím války projevil v Německu (jednota charakteristicky vyjádřená jednomyslnou podporou války hlasováním na říšském sněmu) byl vášnivě prohlasován za nové letnice. Jak zaznamenal jeden pastor v roce 1915, „čtvrtého srpna stanuli apoštolové Říše jednotní, a císař tuto jednotnost přesně vyjádřil slovy: „Už tu nevidím žádné strany, je tu jen jedno Německo!““⁸

⁴ Pollard, J. F.: *The unknown pope: Benedict XV (1914–1922) and the pursuit of peace*. London 1999, s. 95.

⁵ Štrachán, H.: *The First World war volume I: to arms*. Oxford 2001, s. 117–118.

⁶ Hoover, A. J.: *The gospel of nationalism: German patriotic preaching from Napoleon to Versailles*. Stuttgart 1986, s. 50.

⁷ Wilkinson, A.: *The Church of England and the First World War*. London 1978, s. 26.

⁸ Hoover, A. J.: *God, Germany, and Britain in the Great War: a study in clerical nationalism*. New York 1989, s. 11.

Jak katolíci, tak protestantští duchovní ve válčících státech, majíce společné augustiniánské dědictví v oblasti morální teologie, byli pohotiví dovolávat se teorie spravedlivé války, aby obhájili oprávněnost národní účasti na válce. Nicméně, možná nevyhnutelně, rozsah, intenzita a nejistota celého konfliktu podněcovala spíše hysterickou a apokalyptickou interpretaci války. Zatímco německá náboženská propaganda měla tendenci využívat úpadku Francouzů, závisti a pokrytectví Britů a východního ignorantství a krutosti Ruska, na straně Dohody nabrala propaganda hysterický rozměr díky dlouhému seznamu hrůzných německých ukrutností spáchaných nejen na Spojencích, ale i na nestranných občanech. Němečtí duchovní sice poukazovali na krutost britské námořní blokády, považované za velezradu typickou pro pohanské koloniální jednotky na evropských bojištích, a na strohý přístup Spojenců v Africe a Asii k německým misím a misionářům, to vše se však nedalo srovnávat s hrůzou německých válečných zločinů, které posloužily k daleko pestřejší propagandě ve státech Dohody. Divošské metody a systematická antipartyzánská válka, kterou vedla německá armáda při postupu v Belgii a severní Francii v roce 1914, zacházení Německa s okupovanou Belgií a také strategické nasazování ponorek a zepelínů proti civilním cílům během války přispívalo k vášnivému demonizaci Německa. Když Němci poprvé použili bojový plyn a když se navíc spojili s genocidními tureckými bezvěrci, tak to jejich pověsti pochopitelně nepomohlo. Ztotožňování Německa se ztělesněným zlem bylo v anglofonních zemích zapříčiněno i fámami o ukřižování kanadského seržanta poblíž Yper v roce 1915 a rozšířením morálních studií o Vilémovi II. s názvem *Antikrist* či *Je císař Lucifer?* V době, kdy do války vstupovala Amerika, už německé zločiny přesvědčily tamního kazatele Billy Sundaye, že „pokud bychom obrátili peklo vzhůru nohama, našli bychom naspodu vyražený nápis ‚Made in Germany‘“.⁹ A když už se v roce 1918 na obzoru rýsovalo vítězství, prohlásil rektor Syracuse university, J. R. Day, před svými studenty: „Bylo by požehnáním, kdybychom mohli srazit berlínského netvora před Boha a říci: ‚Pane, ztrestej toto stvoření svým planoucím hněvem.“¹⁰

Vezme-li se v úvahu ztotožňování císaře s antikristem a obecně vnímaný pád Německa do pohanství a předkřesťanského barbarství, pak lze snadno chápat, jak rychle a spontánně se v dohodových státech šířily řeči o svaté válce, které zastínily střídavější teorii spravedlivé války a které se promítly v oblíbené bojové rétorice šířící se díky účasti Turků ve válce a díky atavistickému zájmu o křížácké tažení, jež ovládal celou Evropu 19. století. Představa svaté války však nebyla v žádném případě omezena pouze na státy Dohody. Rovněž mezi německými protestanty byla tato světová bitva většinou interpretována prostě jako další krok v dějinách Německa k uskutečnění Božího záměru. Dr. Ernest

⁹ N a v l e ě , J.: *Pandora's box: propaganda and war hysteria in the United States during World War I*. In: Chickering P. and Förster, F. (eds): *Great War, total war: combat and mobilization on the western front, 1914–1918*. Cambridge 2000, s. 494.

¹⁰ A b r a m s , R. H.: *Preachers present arms: the role of the American churches and clergy in World War I and II, with some observations on the war in Vietnam*. Scottsdale 1969, s. 104.

Dryander, císařův dvorní kazatel, v souvislosti s úryvkem z Listu Římanům 8, 31 („Je-li Bůh s námi, kdo proti nám?“) tvrdil při kázání v berlínské katedrále, pár hodin před vstupem Británie do války dne 4. srpna 1914, že německý národ bojuje, aby uchoval „německou víru a německou zbožnost“ před nevzdělanými a neukázněnými barbarskými masami ruské říše a Třetí republiky.¹¹ Podobně Adolf von Harnack, který čerpal z tehdy v liberálním protestantismu velmi rozšířené teologie království, prohlásil v roce 1916, že vznešenost válečných záměrů Německa posvětila samotnou válku. Těmito záměry bylo zajistit Německu právo uplatňovat jeho blahodárný vliv na mezinárodní dění a tím šířit Boží království na zemi.

Historikové byli vždy téměř bez výjimky odpuzováni církevní rétorikou ve službách morální mobilizace, která často až naháněla hrůzu. Ve svém unáhleném odsouzení těchto praktik však mnoho z nich pustilo ze zřetele jejich význam, jejich rozměr nepostradatelný pro celistvé vnímání války v kontextu společnosti, která historicky vychází z křesťanství a které byl tento apel adresován. Přestože 19. století není běžně vnímáno jako doba náboženských válek, od roku 1792 zažila Evropa mnoho krvavých a dlouhotrvajících konfliktů, které svědčí o neustávající síle militantní zbožnosti, jež je schopna zmobilizovat národy k válce. Mezi lety 1792 a 1815 hrálo náboženství klíčovou roli v podněcování a posilování odporu vůči moci Francouzské republiky a Napoleona v západní Francii, jižní Itálii, Španělsku, Portugalsku, Tyrolsku a severním Německu. I karlistické války ve Španělsku, boje za sjednocení Itálie a francouzsko-pruská válka následně ukázaly, jak náboženství stále dokáže živit vzdor, obzvláště (i když nikoli výhradně) v konzervativně katolických kruzích. Ani anglofonní národy nebyly vůči tomu imunní. Občanská válka v Americe a později i Burská válka rovněž ilustrují, jak mohou mít militantní formy protestantismu moc udržet armády v boji během jiných děsivě destruktivních válek.

Jakkoli snad mohly církve v Evropě 19. století ztratit svoje výsadní postavení, v letech 1914 až 1918 nebylo na západě mezi válčícími stranami země, kde by křesťanství bylo bezvýznamnou morální silou. I když členství v církvích či návštěvnost kostelů mohla být nízká a upadala v mnoha částech Evropy a přestože obzvláště katolická církev po Francouzské revoluci utrpěla ztráty nastolením ústavního systému v mnoha katolických společenstvích, pouze nepočtená menšina Evropanů patřila k zásadovým ateistům a sekularistům. Křesťanství nejen formovalo morálku společnosti ve většině Evropy, ale mezi lidovými vrstvami se křesťanské „přechodové“ rituály přechodu stále těšily velkému zájmu, a to i v prostředí, kde byl vliv církvi poměrně slabý (jako například u dělníků v protestantském Berlíně). Ve světle neustávající přitažlivosti křesťanství byla společná náboženská identita důležitým sjednocujícím prvkem většiny válčících národů. Obzvláště bylo-li třeba tvář v tvář vnějšímu nebezpečí posílit ducha národní jednoty. Nejlepším dokladem tohoto jevu je případ Itálie, kde se vládě nepodařilo

¹¹ M o r e s , J. A.: *State, war, revolution and the German Evangelical church, 1914–1918*. Journal of religious history 17, 1992, s. 52.

získat pevnou podporu katolické církve, což zde během celé války působilo problémy. Také ve Spojených státech byl tento jev docela zřejmý. Naprostá shoda ve vlasteneckém postoji hlavních amerických církví po 6. dubnu 1917 dokázala zeměpisně a psychologicky vzdálenou válku přiblížit tak, že se najednou zdála bezprostřední a nevyhnutelná. Do té doby bylo v multikulturní americké společnosti obecně přijímáno spíše neutrální stanovisko. Významná role církví, kterou sehrály při upevňování národní soudržnosti, sice přitahuje pozornost, nicméně vážnost podílu církví na utváření něčeho tak těžko uchopitelného, jako je společenská morálka, je téměř nemožné vyčíslit. Nezávislé studie protestantismu v Německu a metodismu v Kanadě přinejmenším prokázaly, že kázání a církevní aktivity byly mnohým během války oporou a dodávaly jim smysluplnost. Vždyť se i uvádí, že úspěšnost německých pastorů v šíření jejich oslavné filosofie války pomohla udržet obecně rozšířenou falešnou iluzi, že duchovní síla Německa dokáže vyvážit obrovskou materiální převahu Spojenců. O důležitosti církví v podporování a oslavování válečného úsilí navíc svědčí i fakt, že úloha vojenského kaplana v britské, americké, ale i italské armádě získala nový rozměr. Jejich poslání už nebylo pouze pastorační, ale čím dál více i motivační.

Kromě společného a hlubokého ideologického závazku byla církevní podpora válečného úsilí jednotlivých národů vyjádřena i mnoha praktickými formami. Vedle ospravedlňování a popularizaci války ve svých vlastních řadách se čelní představitelé duchovní i laičtí brzy začali angažovat v nekončící propagandě na mezinárodní úrovni. Z důvodu evidentně slabého lobby Spojenců ve Vatikánu na počátku války (z dohodových států bylo zastoupeno pouze Rusko a Belgie, zatímco Prusko, Bavorsko a Rakousko-Uhersko měly každý svého vyslance) se na sklonku roku 1914 britská vláda odhodlala opustit svou tradiční politiku a obnovit formální diplomatické styky se Svatou Stolicí. Tato událost přiměla i světskou vládu Třetí republiky vyslat svého vlastního neoficiálního zástupce. Spolu s podporou skryté propagace války zaměřené na Vatikán se francouzští a britští katolíci vrhli i do šíření nadnárodního katolického názoru. Ve Francii se o tuto práci postarala Katolická komise pro zahraniční propagandu (Comité Catholique de Propagande Française à l'Étranger), mezi jejíž publikace patří i *La Guerre allemande et le catholicisme* z dubna 1915. Významné osobnosti katolické církve ve Velké Británii psaly pro Britskou katolickou informační společnost (British Catholic Information Society), jejíž měsíčníky *Letters* byly vydávány v několika jazycích a hojně rozšířeny i mezi katolickými duchovními ve Spojených státech. Pobídnuti Matthiasem Erzbergerem, koordinátorem německé propagandy v neutrálních státech a vůdcem Katolické *Zentrumspartei*, se i němečtí katolíci zapojili do tohoto boje a usvědčovali z omylů svoje spoluvěrce z nepřátelských zemí v publikacích jako *Deutsche Kultur, Katholizismus und Weltkrieg*.

Souběžně s touto katolickou propagační válkou se během prvních let války i konkurenční protestantská strana snažila o neutrální – zejména americký – názor. Pouze týden po vstupu Británie do války si Adolf von Harnack stěžoval skupině hostů z Ameriky, že pouze Německo a Amerika zůstaly věrně zachovávat anglosaské kultury, protože Británie se zaprodala, aby mohla uskutečnit svou mongol-

sko-moskevskou odplatu.¹² Ještě kontroverzněji působilo Harnackovo počínání koncem srpna 1914, kdy se spojil s dalšími dvaceti osmi teology spolupracujícími na německém misijním hnutí, aby se přidal k jejich *Výzvě evangelickým křesťanům v zahraničí*. Byla to prosba o ochranu německé misijní činnosti na území pod nadvládou Spojenců a v německých koloniích. Nakonec v říjnu téhož roku vznesl Harnack spolu s dalšími devadesáti dvěma učenici a teology v novinách *Frankfurter Zeitung* „Výzvu civilizovanému světu“, což byl manifest, ve kterém byla popřena zodpovědnost Německa za válku. Německý militarismus byl hájen jako nedílná součást vznešenosti národa. Ať už byl jeho dopad na protestantský postoj v neutrálních zemích jakýkoli, jeho okamžitým a závažným následkem bylo zvýraznění rozdílů, které se vynořily uprostřed mezinárodní komunity protestantských teologických odborníků. Veškeré tyto iniciativy se setkaly s veřejnou a energickou odezvou na straně kněží a učenců v Británii, kde tuto reakci živilo a podněcovalo ústředí propagandy ve Wellington House.

Nicméně úloha církví ve válce obnášela daleko víc než jen přesvědčování doma a v zahraničí. Jejich materiální úsilí vynaložené na zmírnění (v některých případech ale naopak zvýšení) utrpení je ohromující jak pro svůj rozsah, tak pro svou rozmanitost. Kromě humanitární činnosti Červeného kříže, který byl v mnoha zemích úzce spjat s církvemi, vynaložil papež 82 milionů lir na mezinárodní podpůrné práce mezi civilisty a válečnými vězni, což byla částka, která uvrhla Vatikán na pokraj finančního krachu. Vedle těchto aktivit na mezinárodní a nadnárodní úrovni shromažďovaly církve obrovské sumy peněz, které využívaly na náboženskou a sociální pomoc vojenskému i civilnímu obyvatelstvu uvnitř válčících států. Například ve Spojených státech se během devítidenní národní ekumenické sbírky, „United War Work Campaign“, započaté dosti paradoxně 11. listopadu 1918, vybralo ohromujících 188 milionů dolarů. Francouzská katolická církev se vrhla do rozličných *œuvres de guerre*, i když ne vždy v duchu spolupráce se světskými autoritami, jak to, zdá se, vyžadovala *union sacrée*. I v Německu zasvětily církve svou práci sociální oblasti, zejména v protestantských a katolických ženských charitativních organizacích, v jejichž rámci spolupracovaly křesťanské ženy se svými židovskými a světskými protějšky. Avšak podobně jak tomu bylo v případě francouzské *union sacrée*, i ve válečném Německu se realita lišila od smířlivých řečí o bratrské jednotě. Dokladem může být kritika a obezřetnost katolických vojenských kaplanů vůči údajně *nadkonfesijním* vojenským ubytovným provozovaným jejich protestantskými protějšky na východní frontě, tedy na pomezí protestantské působnosti.

Církve nejen poskytovaly útěchu a podporu lidem postiženým válkou, ale také aktivně zajišťovaly zdroje této podpory. Duchovní ve Velké Británii a Spojených státech společně nabádali věřící k investování peněz do válečných půjček (aby, jak hlásal Billy Sunday v Americe, pomohli armádě a námořnictvu Spojených států vykopat Hohenzollernům hroby). Církve samy se na těchto finančních

¹² Bailey, C. E.: *The British Protestant theologians in the First World War: Germanophobia unleashed*. Harvard theological review 77, 1984, s. 201.

investicích podílely. V době od června 1915 do února 1917 vložilo šest organizací anglikánské církve 4,5 milionů liber do vládních obligací. V Německu první tři z devíti úspěšných válečných půjček získaly v průběhu války téměř 13 milionů marek od pruské *Landeskirche*. Kromě zabezpečování fondů hrály církve významnou roli i v získávání lidské síly, zejména ve Velké Británii a Kanadě (kde byla branná povinnost považována za pouze nouzové řešení), a v Austrálii, která se vojenské službě úspěšně bránila téměř do konce války. Dokonce v britských koloniích východní Afriky, kde byla místní pracovní síla nezbytná k uskutečňování regionálních bojů proti Německu, misionáři anglikánské církve aktivně rekrutovali tisíce nosičů, někteří dokonce vytvořili vlastní vojenské jednotky (jako např. Kikuyu Mission Volunteers). Vojenský potenciál zámořských misíi aktivovali i katoličtí misionáři na východě belgického Konga, kde „bílé otcové“ zmobilizovali zástupy k obraně před očekávaným německým vpádem přes jezero Tanganjika. Podobně i v nedozírném území francouzské západní Afriky, které postupně francouzská vláda začala považovat za rezervoár vojenských sil pro západní frontu a ostatní válečné scény, byli církevní spolupracovníci právě tak horliví v přesvědčování konvertitů o důležitosti narukování do francouzských koloniálních jednotek.

Už Alphonse Dupront pronesl, že ve vřavě první světové války „Západ znovuobjevil svatou válku“, a že „na obou stranách se nezbytně dovolávali Boha“.¹³ Náboženský aspekt první světové války však nespočíval pouze v povznesených cílech a vlastenectví. Na určitých bojištích se v konfliktu odráželo urputné historicky zakořeněné náboženské nepřátelství. Na východní frontě bylo pro vojenské konfrontace charakteristické obnovení prapůvodní nenávisti, konkrétně vyjádřené tím, že se Rakousko-Uhersko domáhalo papežského požehnání své většinově katolické armády pro boj s pravoslavným Srbskem a Ruskem. Ačkoliv Pius X. tomuto požadavku nevyhověl, je známo, že v tomto boji proti Srbsku sympatizoval s Rakousko-Uherskem. Srbský vliv v Evropě považoval za „zničující chorobu“ hrozící nákazou katolické střední Evropy.¹⁴ Když později Rusko vtrhlo a okupovalo východní Halič, území Rakousko-Uherska, katolické obyvatelstvo Haliče bylo nuceno ke konverzi, katoličtí kněží a učitelé byli zavíráni do vězení a také arcibiskup Lemberg byl uvězněn. Byl to program drsné politiky rusifikace. Ústřední mocnosti pak neváhaly na oplátku spáchat křivdu na ruských menšinových skupinách. Po obsazení Varšavy 1915 otevřeli Němci katolickou teologickou fakultu na zdejší univerzitě a po obsazení Rigy o dva roky později nejen že obnovili v této části Lotyšska luteránskou konfesi, ale v dubnu 1918 i znovu-vysvětili pravoslavnou katedrálu pro luteránské bohoslužby.

První světová válka neměla příchut' náboženské války pouze na východní frontě. Totéž platilo i na bojištích, kde Spojenci měřili své síly s Turky. Vstup Turecka

¹³ Becker A. and Audoin – Rouzeau, S.: *1914–1918: understanding the Great War*. London 2002, s. 115.

¹⁴ Živojinovič, D. R.: *Pope Benedict XV's peace efforts (1914–1917)*. In: R. Bosworth R. and Cresciani, G. (eds.): *Altro polo: a volume of Italian studies*. Sydney 1979, s. 73.

do války byl doprovázen 14. listopadu 1914 vyhlášením džihádu dohodovým státům. Bylo to zčásti z popudu Německa a částečně to vyplynulo z dávného vztahu Osmanů k sunnitskému kalifátu. Turecko doufalo, že vydělá na panislámismu, o jehož šíření se osmanští sultánové v poslední době výrazně zasloužili, a vyhlásilo fatvu, v níž uvádělo utlačování muslimů ve Francii, Rusku a Británii a která měla oslovit jak šiitské, tak sunnitské muslimy. Vezmeme-li v úvahu, že více než polovina muslimů ve světě žila pod nadvládou států Dohody, pak je potenciální obrovská síla osmanského džihádu očividná. V průběhu války se volání po džihádu objevovalo až na tak vzdálených bojištích, jako je Kavkaz a Kongo. Podněcovalo militantní islamismus v severozápadním pohraničí Indie, na hranicích Egypta a Libye, a dokonce vyprovokovalo vzpouru v řadách převážně muslimských regimentů britsko-indické armády. Ale nebyla to jen Osmanská říše, kdo byl odhodlán vést válku jako válku náboženskou, nýbrž týkalo se to i druhé strany. Vládní orgány západních mocností se vyhýbaly narážkám na moderní křížovou výpravu na Středním východě, protože si nechtěly znepřátelit své vlastní arabské a muslimské skupiny, nicméně takovéto vnímání války v Gallipoli, a především Palestině a Mezopotámii bylo mezi novináři a příslušníky spojenecké armády samozřejmě velmi rozšířené. Není ani zdaleka udivující, že dobytí Jeruzaléma Spojenci v prosinci 1917 bylo v britském tisku oslavováno jako dlouho toužené naplnění snu Richarda Lvího srdce, a v Římě zaznělo ve všech kostelech *Te Deum*. Náboženský charakter války mezi Tureckem a Dohodou dokládá i skutečnost, že turečtí křesťané často pomáhali vytvářet zázemí pro spojenecké vpády na severním a jižním konci Osmanské říše. Tato okolnost nejen zvyšovala tureckou krutost vůči Arménům, ale také odstartovala pronásledování nestoriánských, jakobitských a maronitských křesťanů v Sýrii a Libanonu.

Náboženství válečných let

Náboženské nepřátelství vyprovokované válkou poukázalo na omezené rozšíření sekularismu v evropské kultuře 19. století, ale svou roli tu sehrálo i náboženské obrození, které s tím bylo spojeno. V Německu, Británii i Francii byly první měsíce války poznamenány dramatickým oživením formální stránky náboženské praxe. Ve válčících státech se zvýšila návštěvnost bohoslužeb, zvýšil se počet věřících přijímajících svátosti, a (zvláště co se týká Francie) vzrostl počet poutí, především k hrobům místních světců. Skutečnost, že počáteční nárůst formální náboženské praxe postupem let během války viditelně ochabl, se často uvádí jako důkaz toho, že náboženské nadšení válečných let vyprchalo, a dokonce jako potvrzení předpokladu, že válka měla vliv na větší zesvětšování evropské společnosti. Avšak v kontextu měsíce a roky se prohlubujícímu válečnému konfliktu, který zaznamenal miliony věřících odvedených na frontu, odchod tisíců duchovních za různými formami vojenské pastorační služby, a kdy byl běžný život církevních společenství narušen tak zásadním způsobem a v tak masovém měřítku, je nutno k takovýmto závěrům přistupovat skepticky. Ve skutečnosti

jsou tu faktory poukazující spíše na to, že náboženské nadšení z prvních měsíců si postupem války našlo jiný způsob vyjádření, méně závislý na možnosti pravidelných církevních obřadů. Podstatu situace odráží válečné Německo, kde protestantské církve pochopily nutnost reagovat na vzrůstající zájem o staré známé soubory hymnů v době, kdy jim byly vládou z úřední moci zabírány varhany. Mimo to v Hamburku a Berlíně dramaticky vzrostlo procento církevních pohřbů v oblastech s tradičně nízkou návštěvností bohoslužeb v Hamburku z původních 59,39 % v roce 1913 na 80% v roce 1918, a z 65,55% na 80,53% v Berlíně za totéž období.¹⁵

Náboženský kvas na domácí frontě je snadno rozeznatelný také v důvěře v Boží zásah uprostřed bitev. Ve Francii byla příhodná porážka německé armády před Paříží v září 1914 oslavována jako „Marnský zázrak“ (*Le miracle de la Marne*). Toto vítězství představovalo pro francouzské katolíky jasný důkaz, že Panna Marie oroduje za jejich zemi. Británie dostala hned v prvních měsících války příležitost k zamyšlení díky výjimečnému vítězství, které bylo vysvětlováno příběhem o zjevení andělů u Mons. Byla to pověst inspirovaná smyšleným příběhem z londýnských novin *Evening News* a nabídla přijatelné pochopení předchozích britských neúspěchů. Když byla postupně únava válkou stále více zřejmá, objevovaly se během léta 1917 další zkazky o „andělich míru“ zjevujících se nad Temží. Nejznámějším znamením krvavého a bouřlivého roku 1917 je však bezesporu zjevení Panny Marie ve Fatimě v Portugalsku, kde vizionářům Panna řekla, aby se denně modlili růženec „za mír ve světě a konec války“.¹⁶ V případě Portugalska měla tato zjevení zajisté obrovský vliv na domácí politickou scénu a umožnila ospravedlnit vojenský puč, kterým byla svržena fanaticky proticírkevní vláda Alfonsa Costy v prosinci 1917.

Existence tohoto náboženského kvasu a oživení náboženského citění bylo zřejmé i uvnitř bojujících vojsk. Vezmeme-li v úvahu feminizaci náboženství v Evropě v 19. století, pak význam takového všeobecného návratu k náboženství v převážně mužském prostředí nemůžeme přejít bez povšimnutí. Ve francouzské armádě vedlo předválečné obrozené katolické smýšlení spolu se strachem a nejistotou z války k zesílení náboženského vědomí, jež bylo patrné po celou válku. Zbožnost se projevovala v oblíbenosti vojenských světců a domnělých světců, jako například sv. Martina z Tours, sv. Michaela, sv. Mořice či Johanky z Arcu. Francouzští vojáci také hledali útěchu a ochranu v novém kultu „Matky Boží vojenských zákopů“. Také britská armáda byla zasažena náboženskou obnovou, a to ještě před zavedením branné povinnosti a bitvou na Sommě 1916, díky množství věřících v řadách vojáků, chápání národního cíle, a pro přirozený strach ze smrti nebo zranění. Všudypřítomná touha po bezpečí pochopitelně vyústila u vojáků všech národností v nenasytnou a často velmi primitivní potřebu nějaké náboženské výstroje. Vojáci britské a americké armády s sebou často jako amu-

¹⁵ Hope, N.: *German and Scandinavian Protestantism 1700–1918*. Oxford 1995, s. 597.

¹⁶ Perry, N. – Echeverria, L.: *Under the heel of Mary*. London 1988, s. 184.

lety nosili Bible a modlitební knížky, a protestantští vojáci, podobně jako jejich katoličtí spolubojovníci, nosili růžence, škapulíře a zázračné medailony spolu se změtí různých profánních předmětů jako talismanů. Bojiště na západní frontě se stala úrodnou půdou pro škálu fatalistických diskusí (diskusí, které snadno zahrnou celé spektrum náboženských a filozofických východisek od hyperkalvinismu po vědecký determinismus). Šířily se tu různé příběhy týkající se zázračného zachování Božích muk, které se tyčily u válkou zničených cest. V britské armádě a přinejmenším ve vojsku dominií to byly příběhy o postavě „Bílého muže“ starajícího se o zraněné na území nikoho. Tyto příběhy ve skutečnosti snadno získávaly prorocký tón. Tak i „Zlatá Panna“ v městečku Albert (socha, která se z kopule basiliky nakláněla nad bojištěm na Sommě po více než tři roky) podněcovala různé teorie o tom, jak skončí válka, když socha spadne, a to jak v řadách britských vojáků, tak ve francouzské i německé armádě.

Silná, i když vysoce eklektická zbožnost válečné doby se intenzivně projevila ve vzpomínkových akcích na nesčetné válečné oběti. I když se mnoho historiků zabývalo růstem spiritismu, v němž viděli jasnou houževnatost tradiční kultury, daleko důležitější je z tohoto pohledu trvalá schopnost křesťanství (a možná hlavně katolicismu) vyhovět potřebám truchlících. V Německu byla katolická symbolika piety často a úmyslně ztvárněna v poválečných pomnících a v Británii byl katolický vliv zřejmý u četných obecních pomníků, které byly vystavovány po vzoru francouzských a belgických křížových zastavení při krajích cest. Válka také vedla k rozšíření modliteb za zemřelé a k přehodnocení teologie očiště u britských protestantů. Další překvapující shodou okolností první světové války byl její konec, který přišel v měsíci listopadu, pro římskokatolickou církev již tradičně dušičkové době, a příměří, které bylo podepsáno o svátku sv. Martina z Tours, na což francouzští katolíci neváhali poukázat. Ve Francii, a to navzdory přítomnému sekulárnímu a republikánskému stylu, byla katolická církev „přítomna u všech forem vzpomínkových oslav“,¹⁷ od lidových rčení o zemřelých přes vztyčování památníků ve farnostech až po výstavbu impozantních mohyl na bývalých bojištích západní fronty. Připomínání války a její odsuzování bylo vlastně to, co alespoň částečně spojovalo francouzské katolíky s republikány, jak dostatečně ilustrují kříže zdobící obecní památníky a v Paříži arcibiskupovo žehnání rakve Neznámého vojína. Pro ty, co válku přežili, tu bylo pochopitelně hodně za co děkovat a tato vděčnost se odráží v textech nesčetných pamětních desek především v kostelech po celé Francii. Také v Německu toužili vojáci vracející se z války vyjádřit své díky nějakým hmatatelným způsobem. Na začátku třicátých let 20. století obohatil Mariánskou svatyni v Marpingenu o novou kapli jeden místní veterán, který na frontě složil přísahu, že postaví kapli Panně Marii, když přežije válku.

¹⁷ Herma n , D. J.: *Bodies and names: the emergence of commemoration in interwar France*. American historical review 103, 1998, s. 449.

Církev a mír

Jedním z nejdůležitějších aspektů první světové války zasahujících západní křesťanství bylo zjevné selhání Vatikánu a nadnárodních protestantských orgánů zmobilizovat církve proti válce. I když 19. století zaznamenalo zesílení kultu osobnosti papeže v katolických zemích a centralizaci institucionální moci v rukou papeže (proces, který charakterizuje vydání nového kodexu kanonického práva v roce 1917), ukázalo se, že papež Benedikt XV. je neschopný sjednotit mezinárodní katolickou podporu pro vyjednání míru. Pius X., který nečekaně zemřel v srpnu roku 1914, byl často označován za tragickou oběť války, a jeho nástupce byl zase popisován jako mučedník za mír. Benedikt XV. čelil intrikám ze strany italského politického zřízení, byl střídavě obviňován z aktivity či pasivity spoustou kritiků jedné či druhé strany a jeho úspěšná snaha nastartovat mírová jednání byla nakonec překažena. Strasti Benedikta XV. přinesly plody až za dlouhou dobu, pohlédneme-li na protiválečný ráz historiografie první světové války. John Pollard například ve svém životopise Benedikta XV. tvrdí, že jeho válečný pontifikát má nárok na uznání a že jeho velikost spočívá v „upřímné, oddané a odvážné snaze o mír ve všech oblastech“.¹⁸ Taková charakteristika Benedikta XV. se však zdá až příliš ovlivněna evropským chápáním. Třebaže byl Svatý Stolec opatrný v jednání se západními státy, tato nezbytná pragmatická politika musí být vzápětí doplněna informací o zájmu Vatikánu o Rakousko-Uhersko a vrozenou nedůvěrou k pravoslavnému Rusku. Tuto politiku charakterizuje na jedné straně snaha odvrátit italskou agresi vůči Rakousko-Uhersku (na čemž mělo spolu s Vatikánem zájem i Německo) a na straně druhé chronický strach z toho, že pokud Rusko vyhraje, mohlo by rozšířit svůj vliv na Konstantinopol, posílit svůj ortodoxní patriarchát a prosadit pravoslaví v jihovýchodní Evropě na úkor katolicismu. Zájem Vatikánu o Rakousko-Uhersko a rusofobie jsou patrné i z obsahu a načasování Benediktova mírového plánu ze srpna 1917. Text tohoto dokumentu byl sepsán na základě konzultace s vládami Německa a Rakousko-Uherska a nastiňoval poválečné vyrovnání, které by obsahovalo něco málo víc než návrat k *status quo ante bellum*, což by obléhanému dvojspolku rozhodně vyhovovalo. Navíc byl mírový plán vydán v době, kdy Rusko směřovalo k nenávratné vojenské porážce, a to byl fakt, který se hodil k prosazování Polska jako samostatného státu, převážně katolického, který by byl vybudován z bohatství získaného Západem v poražené a upadající ruské říši.

Válka nejen podkopala a narušila mezinárodní aspekt křesťanství v jakékoli formě, ale prokázala vrozenou slabost křesťanského pacifismu, což se ze všech hlavních církví nejvíce projevilo u anglofonních protestantů. Alespoň povrchně se u této skupiny křesťanů onoho osudného léta 1914 silně projevila protiválečná aktivita. Křesťanský pacifismus měl akademickou podporu v teologické rovině vycházející z novější práce Adolfa von Harnacka, a převládalo v něm přesvědčení, že církve by mohly a měly více prosazovat mezinárodní přátelství. V tomto

¹⁸ Pollard, J. F.: *The unknown pope*, s. 215.

směru bylo nejdůležitějším vedlejším produktem Mírové konference v Haagu 1907 slavnostní zahájení dialogu mezi britskými a německými církvemi navzdory v pozadí rostoucímu anglicko-německému napětí. Vzhledem k náklonnosti úředních orgánů k budování přátelství mezi Británií a Německem prostřednictvím náboženských organizací a díky vzniku anglikánské Mírové společnosti (Peace League) v roce 1911, se jevila vyhlídka na anglicko-německé vztahy velmi slibně. John Clifford, přední anglický baptista, veterán a odpůrce války, dokonce v roce 1914 sebejistě prohlásil, že „militarismus patří do temného středověku a nesluší se na naši dobu. Musí jít. A odchází“.¹⁹ Tuto náladu plnou optimismu sdíleli i za Atlantikem, kde během následujícího měsíce ocelářský magnát Andrew Carnegie, který už dříve finančně přispíval na mírové snahy britských a německých církví, výrazně podpořil rašící mírové hnutí amerických církví, a to dotací ve výši dva miliony dolarů na založení mírové organizace Church Peace Union. Perspektiva mezinárodních vztahů se jevila dokonce tak spolehlivě, že Carnegie i určil, jak má být s finančními prostředky naloženo „až bude plně zaveden mír a nebude v tomto směru již třeba nic podnikat“.²⁰ Bylo pak samozřejmě poněkud ironické, že mezinárodní protestantská mírová konference byla stanovena na 3. – 4. srpna 1914 v Kostnici, a že hlavním bodem jednání bylo vytvoření nového Světového svazu pro mezinárodní přátelství prostřednictvím církví (World Alliance for International Friendship through the Churches). Kromě toho byla na následující týden naplánovaná obdobná katolická mírová konference v Liège, jejímž cílem bylo pomoci rozvinout silnější přátelské vztahy mezi francouzskými a německými kněžími.

Válka samozřejmě udeřila na tento spíše optimistický svět nečekanou silou tornáda, které do svého víru vtáhlo učence a církevní představitele, kteří do té doby hráli přední roli v anglicko-německých vztazích. I Clifford, který byl delegátem v Kostnici, byl pohlcen nenadálými okolnostmi, a z válečného veterána a odpůrce búrské války se rázem stal obhájce boje mobilizující zástupy k boji ve válce, kde zápasí „moc svobody s mocí otroctví“.²¹ V těžké zkoušce války a zejména po zavedení branné povinnosti ve Velké Británii, Spojených Státech a Kanadě, bylo jasné, že křesťanský pacifismus nezískal mezi anglofonními protestanty silnější stoupence, kromě tradiční a relativně malé náboženské skupiny kvakerů a okrajových sektářských skupin, jako byli Mennonité, členové Christadelphians, Plymouthští bratři a Svědci Jehovovi. Co se týká spíše sektářských skupin, pak samozřejmě jednoznačné odmítání války bylo dáno častěji separatistickými než altruistickými sklony, a jejich skrupule většinou v kontextu válečného průmyslu nenacházely odezvu, pokud se nejednalo o zhoršené pracovní podmínky. Pro válečnou dobu byla příznačná rozštěpenost názorů, takže ve skutečnosti i uvnitř Společnosti přátel došlo k rozdělení ohledně otázky vojenské služby, a mnoho

¹⁹ Wilkinson, A.: *Dissent or conform? War, peace and the English churches, 1900–1945*. London 1986, s. 23.

²⁰ Abrams, R. H.: *Preachers present arms*, s. 9.

²¹ Wilkinson, A.: *Dissent or conform?*, s. 23.

kvakerů daného věku se na obou stranách Atlantiku rozhodlo opustit tradiční postoj svědků míru a narukovalo na vojnu.

Závěr

I když je obtížné posoudit celkový vliv první světové války na západní křesťanství, přesto je vhodné se k tomu vyjádřit. Je jasné, že vezmeme-li v potaz povahu války, jako dalekosáhlé globální události, jež ovlivnila množství křesťanských zvyklostí, pak její dopad musí být posuzován na nadnárodní a pandenomináčnické úrovni. Přistoupíme-li k tématu z této perspektivy, objeví se určité zajímavé závěry. Z politického hlediska se bezpochyby zdá, že katolická církev ve válečném konfliktu spíše získala. Předně, došlo ke konečnému pokoření starobylých nepřátel z Východu, vidina militantní ortodoxie byla vymýcena z východní Evropy a svatá místa byla opět vytržena z rukou Turků. Dále válka pomohla zlepšit pozici církve v mnoha západních zemích. Americkým katolíkům přinesla nové a významné národní organizace, z kardinála Merciera udělala mezinárodní symbol hrdinského odporu a v Portugalsku pomohla zničit krutý proticírkevní režim. Ve Francii a Itálii, nehledě na pokračující problémy, společná zkušenost války nakonec posloužila ke zlepšení vztahů s antiklerikálními vládami a usnadnila přijímání katolických politiků do vlády. Také prokázala nezbytnost katolické podpory pro válečnou mobilizaci národa. Navíc porážka a zhroucení Ústředních mocností s sebou také nesly plody, hlavně proto, že hrozba bolševického Ruska smetla spojení církve s dominantními formami konzervativního nacionalismu v nových nezávislých státech, zvláště v Polsku a Maďarsku. Zhroucení politického a církevního systému v Německé říši mimo to umožnilo katolické církvi a klerikální stranou *Zentrum* získat a vyvinout větší vliv a moc uvnitř rovnostářské, byť nestabilní Výmarské republiky. Konečně protikladný postoj církevních představitelů na národní i mezinárodní úrovni měl neočekávaný dvojitý účinek. Ukázal, že církev na jednu stranu podporovala válku (což ocenili vlastenci té doby), ale že rovněž usilovala o mír (což zase ocenila více kritická nastupující generace). Pro protestantismus však dopad války nebyl zdaleka tak jednoznačný. V Africe dal odsun evropských misionářů tamějším křesťanům okusit omamnou chuť autonomie a v zavedených protestantských církvích v Německu vedla zdrcující zkušenost z porážky k rozštěpení a demoralizaci. Nepochopitelný výsledek války zde vytvořil patrnou a nebezpečnou touhu po vykoupení. Kromě toho, přestože válka, jak se zdá, živila počáteční reakci na liberální optimismus protestantské teologie (reakci, která vzkvétala v barthovské neoortodoxní teologii meziválečných let), liberální duch protestantismu zjevně přetrvával v anglofonním světě v ambiciózních plánech na společenskou a církevní přestavbu a v nových nadějích Společnosti národů a Světového svazu (World Alliance for International Friendship through the Churches), který byl slavnostně ustanoven v Kostnici v srpnu 1914. Konečně, z hlediska významu pro lidové křesťanství, se válka jasně představila v celé své síle uprostřed vyspělé a údajně sekulární evropské spo-

lečnosti. Tím však současně odkryla svůj věčný eklektismus a svůj rozpolcený a paradoxní vztah k institucionálním církvím.

THE GREAT WAR

In his study the author deals with the attitudes of churches (mainly Catholic and protestant) in World War I and the influence of religion in this conflict. He discusses the confessional development in the 19th century and the ambivalent attitude to modern era in the religious environment also in the pre-war period. He analyses particular national and church communities, esp. in Great Britain, France, Italy and Austria-Hungary, the influence of spiritual and theological trends, identification of religiousness and national aims and also religious war propaganda. He is also interested in peace efforts of the churches, esp of the Holy See (Pope Benedict XV), even if he does not consider their activities very effective. In the conclusion he focuses on the results of the war in the religious sphere, among which he mentioned a rather positive development in the countries with Catholic majority, manifested eg. by the established relationships with the Holy See in France and Italy and a rather negative development in Protestant countries (esp. in Germany where the experience of defeat led to the split of the society and demoralization).

